

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΕΙΚΟΣΤΟΣ ΕΝΑΤΟΣ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ — ΙΟΥΝΙΟΣ

1941

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & Σ^{ΙΑ} Α.Ε.

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΣΤΙΑΣ

46 — ΟΔΟΣ ΣΤΑΔΙΟΥ — 46

ΑΘΗΝΑΙ

Ε.Τ.Δ της Κ.ε.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΔΡΑΓΟΥΜΗ

Οι έθνικοί αγώνες για τη Μακεδονία είχαν τελειώσει, οι πόλεμοι είχαν σταματήσει, αποστολές επικίνδυνες και συνωμοτικές για την εξέγερση του Έλληνισμού δεν υπήρχαν. Μέσα στα σύνορα που μας έδωκεν η συνθήκη του Βουκουρεστίου, έπρεπε κανείς να ξεδέψη τη δραστηριότητά του σ' άλλο επίπεδο, σ' άλλο «κλίμα», στο κάπως ησυχασμένο και ήπιο περιβάλλον του κοιμητικού ανταγωνισμού. Τότε κι' ο Ίων Δραγούμης νόμισε ότι πρέπει να συμπληρώσει την έθνική με την πολιτική δράση, και με τις εκλογές του 1915 βγήκε βουλευτής στη Φλώρινα.

Από ανάγκη προσφοράς και θυσίας, ζήτησε να πολιτευθεί και διάλεξε τη Μακεδονία, όχι μόνο γιατί αὐτοῦ γεννήθηκαν οι πρόγονοί του, αλλά και πιο πολύ ακόμα, γιατί γνώρισε μιά Μακεδονία βαθειά ελληνική, νοσταλγική και μυστικόπαθη στη δουλεία της, και λίγο αργότερα σκληρή και ανυπόμονη στην επική της εξέγερση. Στὸν οὐρανὸ της ἔτρεμε πάντα τὸ δνείρο τοῦ Ἰδανικοῦ, σὰ νὰ μὴν εἶχε πραγματοποιηθῆ ἀκόμα, και ὁ Ἀγωνιστὴς γύρισε στὸν αἱματοποτισμένο τόπο με φρέσκη τὴν ἀνάμνηση τοῦ δράματος, για ν' ἀναπνεύσει πιο ἀνετα τὸν ἀέρα τῆς ἠθικῆς ὀγείας.

Ἔτσι, πολιτεύθηκε στη Φλώρινα, θέλοντας ν' ἀποφύγη τοὺς δεσμούς, τὰ δεσμά τοῦ κόμματος. Ποτὲ δὲν κατῶρθωσε νὰ ἐννοήση τις ὑποχρεώσεις τοῦ κόμματος, τὴν ὑποταγή, τὴν ὁμοιομορφία στὴ σκέψη, τὴν κοινὴ διάθεση τῶν ὁπαδῶν, τὴν ὁμοία συγκίνηση, τοὺς φανατισμούς και τοὺς ἐρεθισμούς που κινοῦν με ὁμοιο τρόπο τὴν τυποποιημένη ὁμάδα. Μόνο μιά ὁμάδα γνώριζε κι' ἀναγνώριζε: Τὸ Ἔθνος. Και τὸ Ἔθνος ὄχι με τὴν τρέχουσα ἐννοία στὴν πολιτικὴ μορφή του, ὄχι σὲ δεσμό με ὠφελιμιστικὲς κ' εὐδαιμονιστικὲς ἐπιδιώξεις, ἀλλὰ σὰν ὀργανικὴ ἐνότητα, δεμένη ἀπὸ κληρονομίες και καθήκοντα ἀδυσώπητα, ἐπιβαλλόμενα ἀπὸ τὴ Μοῖρα.

Κι' ἀμέσως φάνηκε ὅτι ζητοῦσε νὰ συνεχίση τὸν ἑαυτὸ του με τὸν καθορισμὸ μιάς ἰδιαίτερης ἐθνικῆς ἀποστολῆς, κι' ἀπέκρουσε τις καθημερινὲς ὑποχρεώσεις που ἀναλαμβάνει ὁ προστάτης τῶν ψηφοφόρων του. Παράλληλα, ἡ ἀριστοκρατικὴ

του φύση δὲν μπορούσε νὰ ὑποφέρη μήτε τὴν ἐνασχόληση με τὰ μικρὰ συμφέροντα τῶν ἀτόμων, μήτε και τὴ συχνὴ «τριβὴ» με τοὺς ἀνθρώπους. Ὁ ψηφοφόρος, και στὴν πιὸ θεμιτὴ του ἐνέργεια και ἀξίωση, ἔπαυε νὰ εἶναι γι' αὐτὸν ὁ ἐξιδανικευμένος τύπος τοῦ Ἑλληνοσ, δοσμένου στὴν ἐξακολουθητικὴ θυσία. Οἱ ἠγετικὲς του τάσεις πληγώνονταν με τις ἀπόπειρες τοῦ συμβιβασμοῦ, με τὴν προσφορά και τὴ ζήτηση, με τὰ δικαιώματα που φρόντιζαν ν' ἀποκτήσουν οἱ ἄλλοι για μόνο τὸ λόγο ὅτι συμφωνοῦσαν, με τὸ πνεῦμα τῆς ἰσότητος και τὴν ἀντίρρηση.

Κατὰ βάθος, ἔμενε θλιμμένος, με κάτι τὸ ἀπαρηγόρητο ἐντὸς του, γεμάτος δυσφορία για τὴν εὐκόλη ἱκανοποίηση συνεργατῶν και ἀντιπάλων, που τοὺς ἐβλεπε νὰ σέρνονται σὲ χαμηλὲς σφαῖρες, νὰ χαίρωνται με τις πρόσκαιρες ἐπιτυχίες, ἐνῶ αὐτὸς, ὕστερ' ἀπὸ κάθε του πραγματοποίηση, στεκόταν ἀμφίβολου, στεγνός, δίχως παιδικότητα και χαρὰ, ἀπομακρυνόμενος ἀπὸ τὸ ἀντικείμενο και καταβυθιζόμενος στὴ μοναξιά του, ἐκείνη τὴ μοναξιά τοῦ ἰσχυροῦ, που ἦταν ἀπέραντη, πλούσια και γόνιμη, και ξεπερνοῦσε τὰ προσωρινὰ και τὰ ἐγκόσμια.

Κατανοοῦσε τὴν ἀνεπάρκειά του στὸ πρακτικὸ ἐπίπεδο και συχνὰ ἐπανελάμβανε στοὺς φίλους του:

— Δὲν κάνω για πολιτικός!

Ὁ θεωρητικός, ὁ διανοούμενος, ὁ ἐθνικός ἐργάτης τῆς Μακεδονίας, ὁ δραματιστής, ἴσως νὰ ζήλευε τὴν εὐχέρεια τοῦ λόγου, τὴν ἀκατάβλητη ἐκείνη δύναμη, με τὴν ὁποία καθυποτάσσονται ἀλαλάζοντα τὰ πλήθη τῶν συλλαλητηρίων, ἴσως νὰ ζήλευε τις ἱκανότητες τῆς εὐστροφίας και τῆς προσαρμογῆς. Ἦταν ἀδέξιος κ' ἦταν ἀδιάλλακτος, σκληρὸς και ἀσυμβιβαστος, ἴσιος και τραχύς, τονισμένος ἀπὸ τὸ ἀνεπίγνωτο αἶσθημα τῆς μειονεκτικότητας που τὸν τυραννοῦσε σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις. Ἦ βεβαίωση, ὅτι δὲν κάνει για πολιτικός, ἐρχόταν σὰν κραυγὴ διαμαρτυρίας για τὴν ἀνεπάρκεια τοῦτη, πλουτισμένη με τις ἀντιδράσεις τῆς φυσικῆς του ὑπερηφάνειας και τῆς διαφωνίας του για τὴ μέθοδο, τὸν τρόπο και τοὺς σκοπούς.

Ὁ Δραγούμης διαφωνοῦσε ἀπὸ τὴν

πρώτη στιγμή με τὴ γενική κατεύθυνση τῆς πολιτικῆς ποῦ ἀκολουθοῦσε τὸ κράτος. Διαφωνοῦσε καὶ με τὸ σύστημα ποῦ διαιρεῖ τὸ Ἔθνος καὶ δὲν ἐξυπηρετεῖ ἀμεσα τὴ σκοπιμότητα. Ἦθελε τὸν Ἑλληνισμόν ἀπλωμένο, θριαμβεύοντα στὸ Αἰγαῖο, ἐξασφαλισμένο στὰ μεγάλα του κέντρα, κ' ὑποστήριζε τὴν πολιτικὴ ποῦ θὰ τὸν ἐνίσχυε στὴν ἀνάπτυξή του, σύμφωνα με τὶς προαιώνιες ἀνάγκες του. Κάθε ἄλλη ἀντίθετη ἀντίληψη, τὴν ἐπαιρνε γιὰ στενὴ κι' ὀλέθρια, κατατείνουσα μοιραῖα στὸ ξερρίζωμα τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀπὸ τὶς καλλίτερες βάσεις του. Εἶχε κηρυχθῆ ἑναντίον τῶν πολέμων, ποῦ τοὺς ὀνόμαζε πολέμους προσθηκῶν, ἀφοῦ ἔβλεπε τὴ δυνατότητα τῆς συνεργασίας με τὸν ἐγκαταστημένο στὴν ἀντικρυνὴ χώρα λαό, τῆς τίμιας συνεργασίας, με συνεχῆ προβιβασμό τῆς ἐλληνικῆς πρωτοβουλίας καὶ προωθησεως μέσα στοὺς κόλπους τῆς μεγάλης κοινῆς «αὐτοκρατορίας», γιὰ ν' ἀποφύγουμε τοὺς τεμαχισμοὺς καὶ τὴ σύγκρουση καὶ νὰ προκύψῃ τὸ νέο κράτος σὰ φυσικὴ ἱστορικὴ συνέχεια.

Εἶχε κηρυχθῆ ἐπίσης καὶ ἑναντίον τοῦ κοινοβουλευτικοῦ συστήματος, χωρὶς νὰ νομίζῃ ὅτι με τὴν κατάργησή του πραγματοποιεῖ ὅλους τοὺς σκοποὺς καὶ ἐξαντλεῖ ὅλες τὶς δυνατότητες με τὴν πανάκεια τοῦ νέου συστήματος, κάνοντας μόνον τὴ διαπίστωση ὅτι οἱ ἀναχαιτιστικὲς ἰδιότητες τῆς βουλευτοκρατίας καὶ τοῦ τυφλοῦ σεβασμοῦ στοὺς τύπους προκαλοῦν ἐπικίνδυνες παρεκκλίσεις, ἀκατανόητες γιὰ τὴ δημιουργικὴ του ἀνυπομονησία.

Πολιτευόμενος ὁ ἴδιος, ἔλεγε στὶς μακεδονικὲς του περιοδεῖες:

— Τὸ Σύνταγμα κι' οἱ βουλευτὲς εἶναι μιὰ ἀρρώστεια, ποῦ ἢ θὰ μᾶς πεθάνῃ, ἢ θὰ ψοφήσῃ, τέλος πάντων, αὐτὴ...

Συνεχίζοντας τὴν ὁμιλία με τοὺς στενοὺς τοῦ φίλους, ἐτόνιζε ὅτι «ἴσαμε τώρα οἱ βουλευτὲς ἐνδιαφέρθηκαν γιὰ τὰ κομματικὰ τοὺς συμφέροντα καὶ παραμέλησαν τὰ ἔθνικά». Ἐπειδὴ ὁμως εὑρίσκει ὅτι χρειάζεται ν' ἀκούεται ἡ φωνὴ ὄλων, σχεδίαζε νὰ καταρτισθοῦν τεχνικὰ συμβούλια ποῦ νὰ ἐκπροσωποῦν τὶς ἀντιλήψεις τῶν ἀγροτικῶν, ἐργατικῶν, ἐπαγγελματικῶν, βιοτεχνικῶν κ' ἐπιστημονικῶν τάξεων.

Σὰ νὰ ἤθελε νὰ συνοψίσῃ τὴ βασικὴ του ἐπιδίωξη, ἔλεγε ἀκόμα:

— Ἀναγκάζομαι με ἀηδία νὰ πολιτευθῶ γιὰ νὰ βρῶ τοὺς συνεργάτες, γιὰ νὰ ἐπιτύχω μιὰ εἰρηνικὴ συμβίωση με τοὺς Τούρκους, γιὰ τὸ μόνον συμφέρον τῆς Ἑλλάδος εἶναι καὶ θὰ εἶναι ἡ διατήρηση τῆς Τουρκίας, ὅπου ζοῦν τόσοι Ἕλληνες.

Καὶ ἡ ἀντίθεσή του με τὴν πολιτικὴ τοῦ Βενιζέλου ἐπήγαγε ἀπὸ τὴ διαφορά τῶν ἀντιλήψεων, στὶς κεντρικὲς γραμμὲς ποῦ καθώρισαν τὴ Μοῖρα τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ὁ Δραγοῦμη ἤθελε νὰ ὠριμάσῃ καὶ ν' ἀνα-

πτυχθῆ ὁ Ἑλληνισμὸς σ' ὅλη τὴν ἔκταση τῆς «Ἀνατολικῆς Αὐτοκρατορίας», πιστεύοντας ὅτι θὰ βγῆ ἀδυνατισμένος μέσα στὰ ὄρια ποῦ τοῦ εἶναι στενὰ καὶ μὴ ἀνταποκρινόμενα με τὴν ἱστορικὴ ἀποστολή του, ὅσες προσθηκὲς κι' ἂν γίνουν με πολέμους νικηφόρους.

••

Γύρω ἀπὸ τὸ περιοδικὸ «Πολιτικὴ Ἐπιθεώρηση» ἐδημιούργησε ἕναν κύκλο συνεργατῶν. Σχημάτισε μιὰ πολιτικὴ ομάδα με συνεργάτες σάν τὸν Γεώργιο Μπούσιο, τὸν Σουλιώτη Νικολαΐδη, καὶ πολιτευτὲς ἀπὸ τὴν Κοζάνη καὶ τὴ Φλώρινα. Φανερὴ ἦταν μιὰ κάποια ρομαντικὴ ἀντίληψη τῆς πολιτικῆς, μέσα σὲ περιβάλλον ὅπου οἱ κομματικοὶ ἐμπειρισμοὶ κατευθύνονταν ἀπὸ ἀνθρώπους με ἀσύγκριτη μαεστρία, με γνώση καὶ πείρα, ποῦ ἤξεραν νὰ πολεμοῦν με προφητικὸ πάθος.

Ἡ ομάδα τῆς «Πολιτικῆς Ἐπιθεώρησης» στὴν πρακτικὴ τῆς πολιτικῆς ἐνέργεια ἔμεινε ἀνεδαφικὴ καὶ ἀπροσάρμοστη μέσα στὰ συγκρουόμενα ρεύματα. Ὁ Δραγοῦμη τυραννήθηκε ἀπὸ τὸν καημὸ νὰ βρῆ συνεργάτες, καὶ βρῆκε τὸν Γεώργιο Μπούσιο, ἔντιμο καὶ ἀγνὸ πατριώτη, καλοπροαίρετο, σταθερό, με ὀξύτητες καὶ με πείσματα, ἀλλὰ τόσο διάφορο ἀπὸ τὴν ἀνησυχία τῆς δικῆς του ἰδιοσυγκρασίας. Ἀνακάλυψε καὶ τὸν Σουλιώτη Νικολαΐδη, παλιὸ σύντροφο τῶν πολιτικῶν καὶ βυζαντινῶν ὄνειροπολήσεων. Ὁ Δραγοῦμη δὲν κατώρθωσε ν' ἀνακαλύψῃ συνεργάτες, καὶ οὔτε θὰ ἦτανε δυνατόν νὰ τοὺς ἀνακαλύψῃ ποτέ. Οἱ συνεργάτες, γιὰ τὶς πολιτικὲς φυσιογνωμίες, γιὰ τοὺς πραγματοποιοῦς καὶ τοὺς ἐφαρμοστὲς θεωριῶν, νοοῦνται μόνον σάν ὄπαδοι, ἔτοιμοι νὰ ὑπακούσουν στὰ κελεύσματα. Ὁμάδα με πνεῦμα συνεργασίας καὶ ἰσοτιμίας μένει στὸ περιθώριο, μάλιστα σὲ μιὰ ἐποχὴ ταραγμένη με τοὺς φλεγόμενους φανατισμοὺς.

Ἡ ἀτμόσφαιρα ἦταν τότε βαρεῖα ἀπὸ πάθη. Οἱ κομματικοὶ ἀγῶνες ἐπαιρναν προέκταση ἰλιγγιώδη μέσα στὴν ταραχὴ καὶ τὸν κίνδυνο, καταλήγοντας σὲ ἐξάρσεις γεμάτες ἀπὸ μυστικισμό, με τὴ μυθοποίηση τῶν γεγονότων, με τὴ θρησκευτικὴ διάθεση τῆς θεοποιήσεως τῶν ἀρχηγῶν. Ὁ μεγάλος πόλεμος βοοῦσε καὶ βροντοῦσε καὶ σάλευε τὶς συνειδήσεις τῶν ἀνθρώπων. Ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος, ὕστερ' ἀπὸ τοὺς πρώτους δισταγμοὺς, σήκωσε τὴ σημαία τῆς ἐξόδου. Ζήτησε κ' ἡ Ἑλλάδα νὰ πολεμήσῃ δίπλα στοὺς Συμμάχους. Ἡ ἰδέα τοῦ πολέμου, τῆς προσφορᾶς τοῦ αἵματος, ἐρέθισε τὰ πάθη, καὶ τὸ σύνθημα τοῦτο ἔγινε ἡ ἀφετηρία τοῦ διχασμοῦ ποῦ βάσταξε χρόνια.

Εἶχε ἀκουσθῆ ἔξω μιὰ φωνὴ ὠμὴ καὶ ἀδέξια: «Οἱ συνθήκες εἶναι κουρελόχαρ-

Ε.Υ.Δ.Ε.Ε.Τ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

τα». Εἶχαν μιλήσει γιὰ ἕναν πόλεμο «φρέσκο καὶ χαρούμενο», ὡραῖο πανηγύρι τῶν δυνατῶν. Σ' αὐτὰ ἀπάνω, ξεσηκώθηκαν λαοί, ἔτοιμοι νὰ κάμουν τὸν «τελευταῖο πόλεμο», γιὰ νὰ ἐξασφαλίσουν τὴ «διαρκῆ εἰρήνη». Ἐλαμπαν οἱ λέξεις «δικαιοσύνη» καὶ «ἐλευθερία», καθὼς ἀντίκρουζαν τὴν ἄλλη ἐκείνη βλοσυρὴ καὶ σκιερὴ λέξη «δεσποτισμός». Κ' εἶχαν στὴ σύγκρουσή τους οἱ λέξεις τὸ φόρτο τοῦ θανάτου καὶ τὸ χρῶμα τοῦ αἵματος.

Ἡ Ἑλλάδα ἀνυπομονοῦσε. Πολλοὶ δέχθηκαν τὴν προσφορὰ τῆς θυσίας μὲ ἀγαλλίαση. Οἱ ἄλλοι προσηλώθηκαν στὴν ἰδέα τῆς εἰρήνης καὶ τῆς οὐδετερότητας, ἔχοντας πρόσφατη τὴ μνήμη δύο πολέμων. Ἡ εἰρήνη καὶ ὁ πόλεμος χώρισαν τὸν ἑλληνικὸν κόσμον.

Ὁ Δραγοῦμης ἔπρεπε νὰ πάρῃ θέση ἀπέναντι στὰ προβλήματα. Δυὸ ἦταν οἱ παρατάξεις: Ὁ βενιζελισμὸς καὶ ὁ ἀντιβενιζελισμὸς. Φανερὲς διαφοροποιήσεις στοὺς κόλπους τῶν παρατάξεων αὐτῶν δὲν ἐπέτρεπαν τὰ ἰσχυρὰ ρεύματα. Καὶ δυὸ προοπτικές: Τῆς οὐδετερότητας καὶ τῆς ἐξόδου. Πῶς νὰ κινηθῆ κανεὶς ἀνετα καὶ νὰ ἐπιβάλλῃ προσωπικὲς ἀντιλήψεις, μέσα στὴν ἀτμόσφαιρα ἐκείνη τῶν παθῶν, ὅπου τὰ ἄτομα χωνεύονταν καὶ διαλύονταν κάτω ἀπὸ τὴν ὁμαδικὴ παραταξιακὴ ἀξίωσιν καὶ τὰ σιδερένια συνθήματα τ' ἀσυμβίβαστα;

Ὁ Δραγοῦμης ἔγινε «ἀντιβενιζελικός» κι' ἀπὸ μοίραία ἀνάγκη τοποθετήσεως. Κρατοῦσε ἀκόμα τὴν εὐκολία τῆς ἐποπτείας, δὲν ἦταν ἀντιβενιζελικός, ὅπως οἱ ἄλλοι ἀπὸ ἔνστικτο συντηρήσεως, ἀπὸ συνήθεια, ἀπὸ δυσφορία γιὰ τὶς ἀνατρεπτικὲς τολμηρότητες καὶ τὴν ἀδιαφορία στὴ χρῆση τῶν μέσων. Δικαιολόγησε ἀρχικὰ τὴ θέση του μὲ τὶς κατευθύνσεις τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς, ἀπαρνούμενος τὴν πολιτικὴν ποὺ ἔτεινε στὴν ἐπέκτασιν μὲ τὸν πόλεμον, ποὺ φοβόταν ὅτι θὰ εἶχε γιὰ συνέπεια τὸ ξερρίζωμα τοῦ σκόρπιου Ἑλληνισμοῦ. Ἀργότερα, ἀπάνω στὴν ὀξυτήτα τοῦ ἀγῶνος, πολέμησε τὴν ἀντίπαλὴ παράταξιν μὲ ἀδιαλλαξία, χωρὶς, ὡστόσο, νὰ συγχωνευθῆ ποτέ μὲ τὴ δικιά του παράταξιν καὶ ν' ἀποχρωματισθῆ στὴν ἀφομοίωσιν. Δὲν εὑρίσκει ψυχικὴ συγγένεια καὶ πνευματικὴ ἀνάπαυσιν οὔτε μὲ τοὺς συναγωνιστὰς του.

Ὅταν βρέθηκε ἡ Ἑλλάδα μπροστὰ στὸ ἐναγώνιον πρόβλημα τῆς οὐδετερότητας ἢ τῆς ἐξόδου, οἱ συνθήκες εἶχαν ἀλλάξει καὶ — προσωρινά — ἔπρεπε νὰ ὑποχωρήσῃ ἡ γενικὴ του προοπτικὴ γιὰ τὴν Ἀνατολικὴ Αὐτοκρατορία. Παρασυρόμενος ἀπὸ τὰ γεγονότα καὶ τὰ ρεύματα, προσπάθησε ν' ἀντισταθῆ ἴσως τὸ τέλος. Ἀπὸ τὸν καιρὸ ποὺ ἦτανε πρεσβευτὴς στὴν Πετρούπολιν, εἶχε τὴν ἀντίληψιν ὅτι θὰ μπορούσαμε σὲ μιά δεδομένη στιγμὴ νὰ πολεμήσουμε μαζί μὲ τὴν Ἀγγλία καὶ τὴ Γαλλία. Ἡ παρου-

σία τοῦ στρατηγοῦ Σαρράϊν στὴ Θεσσαλονίκη, τὸ ἐξακολουθητικὰ ἐνισχυόμενον ἀποβατικὸ σῶμα τῆς Μακεδονίας, κι' ἄλλες διαπιστώσεις βαλκανικῆς, μαζί μὲ τὴν πίεσιν τῶν Συμμάχων ποὺ τὴ θεωροῦσε μοίραία, μαζί μὲ τὴν προθυμία μιᾶς μεγάλης κατηγορίας Ἑλλήνων ποὺ ζητοῦσαν τὸν πόλεμον, τὸν ἔπεισαν κιόλας ὅτι τελικὰ δὲ θὰ ἦταν εὐκόλο νὰ τὸν ἀποφύγουμε.

Φρόντισε τότε μὲ δικιά του πρωτοβουλία καὶ μὲ τὴ βοήθεια τῆς ὁμάδας του ν' ἀντιμετώπισῃ θαρραλέα τὴν κατάστασιν. Τὸν πόλεμον θὰ τὸν ἔκανε μιά κυβέρνησιν ὅπου θὰ ἔπαιζε ῥόλο πρωτεύοντα, μιά κυβέρνησιν κάπως ἐξωκομματικὴ, ἀδέσμευτη ἀπὸ ἐσωτερικὰς ὑποχρεώσεις, ποὺ θ' ἀναλάμβανε τὴ μέριμνα νὰ ἔλθῃ σὲ μιά θετικὴ συμφωνία, ἀσφαλίζοντας τὰ ἑλληνικὰ σύνορα καὶ καθορίζοντας τοὺς ὅρους. Ἀπέκλειε τὴν ἰδέαν τῆς ἀδίσταχτης συμμετοχῆς μὲ τὴν ἀπλὴ πολεμικὴ αἰσιοδοξία καὶ τὴν τυφλὴ ἐμπιστοσύνη. Ἐγίνε μάλιστα καὶ σχετικὴ μικρὴ παρασκευὴ στὰ παρασκήνια...

Ὁ Δραγοῦμης καὶ δυὸ-τρεις φίλοι του περίμεναν στὰ γραφεῖα τῆς «Πολιτικῆς Ἐπιθεωρήσεως» τὸ Ναύαρχο Κουντουριώτη, γιὰ νὰ συνεννοηθοῦν ἀπάνω σ' ἕνα σχέδιον παράτολμον. Νὰ κάμουν κυβέρνησιν μὲ τὴν προεδρεία τοῦ Ναυάρχου, ἀποτελουμένη ἀπὸ στοιχεῖα ἐλάχιστα προσηλωμένα σὲ κομματικὰς ἐπιδιώξεις. Θὰ σχηματιζότανε μιά κυβέρνησιν «συμφιλιωτικὴ», ποὺ θὰ σταματοῦσε τὸν ἐσωτερικὸν σάλο, δίνοντας ἐνιαῖα κατεύθυνσιν στὰ ἐσωτερικὰ καὶ τὰ ἐξωτερικὰ ζητήματα. Παράλληλα, θὰ ρχότανε σ' ἐπαφὴ μὲ τὶς κυβερνήσεις τῶν Συμμάχων, προτείνοντας ὅλες τὶς ἀπαιτούμενες ἐξασφαλίσεις.

Προειδοποιημένος, ὁ Ναύαρχος ἔφτασε στὰ Γραφεῖα, ἔτοιμος νὰ δεχθῆ ἴσως, δειλασμένος ἀπὸ τὸ προσδοκώμενον ἀποτέλεσμα, τὴν ἐθνικὴ συνένωσιν καὶ τὴν ἐξοδον.

Συνέβηκε ὅμως ξαφνικὰ ἐν' ἀπροσδόκητο γεγονός, ποὺ ἀνέτρεψε τὸ σχέδιον. Ἀπρόσκλητος, ὁ βουλευτὴς Ἰωαννίνων Καζαντζῆς, ζωηρὸς τύπος, πολυπράγμων κ' ἐρεθισμένος, ἔκαμε ἐφοδὸν στὰ Γραφεῖα. Μόνο ἡ θέα τοῦ Ναυάρχου, ποὺ τὸν ἤξερε φανατικὸν ὑποστηρικτὴν τῶν ἀντιπάλων, ἦταν ἀρκετὴ νὰ τὸν ἐξοργίσῃ. Λόγια πικρόχολα ἔκοψαν τὴν ἐλπιδοφόρα συζήτησιν, κι' ὁ Κουντουριώτης, δικαιολογημένα φιλόποτος γιὰ τὴν ἐποχὴ καὶ τὴν περίπτωσιν, φανταζόμενος ὅτι ἔπεσε σὲ παγίδα, ὅτι βρέθηκε σὲ περιβάλλον ἀνθρώπων ἀδιορθῶτων, ἴσιος καὶ ἀθῶος, ἔφυγε παρατηρώντας ὅτι εἶναι περιττὴ κάθε προσπάθεια. Ἄν δὲ συνέβαινε τὸ ἀνόητον αὐτὸ ἐπεισόδιον, ἂν δὲν ἀναβε ἡ εὐκόλῃ καὶ ἐπιπόλαιη ὄργῃ τοῦ Καζαντζῆ, ἴσως νὰ ἦταν διαφορετικὸς ὁ ροῦς τῆς ἱστορίας μας...

Ὁ Ἴων συνέχισε τὴν πολεμικὴν του μεῆσιν, ἀπὸ ἀνάγκη καταναλώσεως, ἀναφομοίωτος, μοναδικός, ξεπερνώντας πάντα

τοὺς ἀντικειμενικοὺς σκοποὺς τοῦ γενικοῦ ἀγῶνος. Μὲ τὸ προφητικὸ τοῦ μάτι, διέκρινε ὅτι ἀπὸ τῆς ζυμώσεως καὶ τῆς ἀλλοιώσεως ποὺ φέρνει ὁ πόλεμος θὰ προκύψουν νέες μορφές ζωῆς, μὲ μιὰ δικαιότερη κατανομή τοῦ πλοῦτου, μὲ ὀργάνωση ἐθνικὴ καὶ κοινωνικὴ διάφορη. Μόνος αὐτός, μέσα στὴν παραζάλη, δὲ σταμάτησε στὸ ἰδανικὸ τῆς νίκης κι' ἀπλώσε τὸ νοῦ καὶ τὴ φαντασία του στὸν ὀραματισμὸ τῶν ἐθνικῶν, ἠθικῶν καὶ οἰκονομικῶν πραγματοποιήσεων τοῦ μέλλοντος.

Μετὰ τὴν ἔνωση τῶν δύο Κρατῶν, Ἀθηνῶν καὶ Θεσσαλονίκης, τὸν θεώρησαν ἐπικίνδυνον καὶ τὸν ἔστειλαν ἐξόριστο στὴν Κορσική, ὅπου κατώρθωσε ἀκόμα περισσότερο ν' ἀπομονωθῆ, κρατώντας τέτοια ἡρεμία καὶ ἀταραξία, ὥστε νὰ ἐπιδοθῆ σὲ λογοτεχνικὰ καὶ φιλοσοφικὰ ἔργασιες, ἀσχετες ἀπὸ κάθε πολιτικοκοινωνικὴ ἐνασχόληση. Ἐξακολουθοῦσε νὰ μένη τὸ ἀνήσυχον πνεῦμα, καὶ ἐνῶ συνέτασσε τὸ ὑπόμνημα ποὺ θὰ ἔστειλε στὴ διάσκεψη γιὰ νὰ τονίσῃ τὰ δίκαια τῆς Ἑλλάδος, μελετοῦσε ταυτόχρονα καὶ τὸ ἀνθρώπινο δράμα καὶ ἀπαντοῦσε σὲ βαθύτατα ἀγωνιώδη ἐρωτήματα ποὺ τοῦ ἐπέβαλλε ἡ τυραννημένη δυσπιστία, κατανικουμένη ἀπὸ τὴ θέληση καὶ τὸν ὀργασμὸ.

Ὅταν ἐγύρισε ἀπὸ τὴν Κορσική, τὸν ἔστειλαν, ἐξόριστο πάλι, στὴ Σκόπελο. Μόλις ἔφτασε στὸ νησί, οἱ ἐκεῖ φίλοι τῆς τότε κυβερνήσεως, ποὺ τὸν θεωροῦσαν λιγάκι σὰν παραστρατημένο φίλο, ἀντίπαλο ποὺ ἔχασε τὸ δρόμο του, θέλησαν νὰ τὸν πλησιάσουν, νὰ τὸν μαλακώσουν μὲ τὴν ἐγκαρδιότητα καὶ τὴ φιλοξενία τους. Ἀλλ' ἐπροχώρησε ἀρνούμενος νὰ δεχθῆ τέτοιες μάταιες ἐκδηλώσεις, καὶ, ἀπὸ ἕνα εἶδος κρυφῆς συστολῆς ἀπέναντι ἐκείνων ποὺ πολεμοῦσε, ἀπέκρουσε τὴν προσφορὰ τῆς κοινωνικῆς συμπάθειας σ' ἕναν ἐξόριστο. Ὁ ἀσυμβίβαστος δὲν ἀγαποῦσε τὴ συγκατάβαση, δὲν τὴν ἐπέτρεπε στὸν ἑαυτό του κι' οὔτε στοὺς ἄλλους.

Εἶχε βρῆ νέους καὶ ἀγνοοὺς φίλους στὸ νησί. Φαινόταν πικραμένος μὲ τῆς περιπέτειες τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλη φορὰ φοβόταν τὸ ξεριζωμὰ του ἀπὸ τὴ Μικρασία. Ἐκεῖ ἀποτραβήχτηκε γιὰ μέρες σ' ἕνα μικρὸ μοναστηράκι καὶ συνέταξε δεῦτερον ὑπόμνημα γιὰ τοὺς ἀντιπροσώπους τῶν νικητριῶν Δυνάμεων. Τὸ ἔστειλε κρυφὰ μ' ἕνα ναύτη στὴν οἰκογένειά του, γιὰ νὰ μεριμνήσῃ νὰ ταχυδρομηθῆ ὅπου ἔπρεπε.

Πάλι ἐπανελάμβανε στοὺς φίλους του ὅτι δὲν εἶναι πλασμένος γιὰ πολιτικός!

Κάποιο βράδυ, ἐνῶ μιλοῦσαν ἀπάνω σὲ λογοτεχνικὰ θέματα, ἕνα κορίτσι θυμήθηκε παλιὸ φύλλον τοῦ «Νουμᾶ», ὅπου ἦταν δημοσιευμένη ἡ φωτογραφία του μὲ πολὺ κολακευτικὴ λεζάντα. Λεζάντα ποὺ ἔλεγε ὅτι θὰ κυβερνήσῃ τὸν τόπο, ἢ κάτι

παρόμοιο. Ἐγινε περιέργος ὁ Ἴων, ζήτησε νὰ ἰδῆ τὸ φύλλον. Φωτογραφία παλαιότερων καιρῶν τοῦ νέου Δραγοῦμη. Διάβασε καὶ τὰ γραφόμενα· δὲν εἶπε τίποτα. Κοκκίνισε ἔντονα ὁ ἀκούραστος καὶ ἀδυσώπητος μαχητής. Κι' ὅλη τὴ βραδυὰ ἔμεινε σιωπηλός, θλιμμένος, ὁ ἐξόριστος. Ποιὰ νὰ ἦταν, ἀραγε, ἡ θετικὴ του προσφορὰ στὸν τόπο, τώρα ποὺ τοῦ εἶχαν λευκανθῆ τὰ μαλλιά καὶ καθόταν στὸ σκοπελιτικὸ βράχο δεμένος, Προμηθεὺς δὺσπιστος, δίχως βρυχηθμούς;

* *

Στὸν συγγενῆ του Χαρίλαο Ἀργυρόπουλο, γιὰ τὸν σπὴν γενέτειρα τῶν προγόνων του, τὸ Βογατσικό, εἶπε μιὰ μέρα:

— Πρέπει, Χαρίλαε, νὰ κάνουμε ἕνα Ἔθνος ὀργανωμένο καὶ πειθαρχημένο, ἀλλὰ μὲ τοὺς βουλευτές, πρὸς τὸ παρόν, δὲ μπορεῖ νὰ γίνῃ τίποτε. Πιστεύω, ἀργότερα, νὰ γίνῃ τέτοιο πρᾶγμα, ἂν, βέβαια, δὲ μὲ φάη τὸ πεζοδρόμιον τῶν κομματάρχων ἢ ἂν δὲ βρῶ κατάλληλους συνεργάτες, γιὰτί, δυστυχῶς, παντοῦ συναντῶ βρῶμα καὶ δυσωδία καὶ συμφέρον, ἐκτὸς ἐλαχίστων, ἀπ' αὐτοὺς ποὺ βλέπεις. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο, μ' ἀρέσει ἡ μοναξιά, ὅπου ὀνειρεύομαι τὴν Πατρίδα μου. Μὰ πάντα θὰ πολεμήσω, ὅπως πολέμησα γιὰ τὸ Ἔθνος μου, νὰ τὸ ἰδῶ ὅπως τὸ φαντάζομαι, κι' ἂν δὲν πεθάνω ἀπὸ σκοτωμὸ, κι' ἂν ἀποτύχω, θ' ἀποσυρθῶ στὸ χωριὸ μου, θὰ χτίσω τὸ σπιτάκι μου κι' εἶμαι βέβαιος ὅτι θὰ σ' ἔχω συντροφιά στὸ μικρὸ μας τὸ χωριό, τὸ Βογατσικό, κ' ἔσένα...

Ἐπισκέφθηκαν μαζί τὸ οἰκόπεδο ὅπου βρισκόταν τὸ σπῆν τῶν προγόνων του καὶ ἔκαμε πρόχειρα τὰ σχέδια καὶ ἔδωσε πληροφορίες γιὰ τὸ ἑλληνικὸ καὶ χωριάτικο σπιτάκι ποὺ ἤθελε νὰ χτίσῃ.

Ὁ Ἴων ἀποκαλύπτει ἐδῶ τῆς δυὸ ἀτομικῆς του προβλέψεις: Τὴν ἀποτυχία, στὴν ὁποία θὰ τὸν κατεδίκαζε ἡ φοβερὴ φρασσοκοπία, τὸ δημοκοπικὸ ὄργιο, καὶ τὸν σκοτωμὸ. Συχνότερα τὸν βασάνιζε αὐτὴ ἡ μυστικὴ προειδοποίηση τῆς Μοίρας, ὅτι θὰ πέσῃ ἀπὸ σφαῖρες. Ἀρκετὰ χρόνια πρὶν, σὰν ἔμαθε τὴν αὐτοκτονία τοῦ Περικλῆ Γιαννόπουλου, ἔγραψε στὸ σημειωματάριό του:

«Ὁ θάνατος θὰ ἔρθῃ στὸν καιρὸ του. Δὲ θὰ φοβηθῆ, ὁ ἐξαιρετικός, νὰ παίξῃ τὴ ζωὴ του τολμηρὰ, νὰ σκορπίσῃ τὰ πλοῦτη του, ν' ἀποκαῆ. Ὅλοένα αὐτὸ κάνει, ἀλλὰ καὶ δὲ θὰ σκοτωθῆ ποτὲ μὲ τὸ χέρι του. Ἄς ἔρθουν ἄλλοι νὰ τὸν σκοτώσουν...»

Ἀλλ' αὐτὴ ἡ λεπτομέρεια, αὐτὴ ἡ μελετώμενη ἐπιστροφή στὴ γῆ τῶν προγόνων του γιὰ τὴ συνέχιση τοῦ ἀσκήτισμοῦ του, τὸ ἀποτραβήγμα στὸ ψηλὸ μακεδονικὸ χωριό, ἔτσι ποὺ νὰ μὴ βρῆσκειται σ' ἐπαφή μὲ τοὺς ἀνθρώπους τῆς κομπίνας καὶ τῶν φράσεων, δείχνει τὴ δραματικὴ κλίση στὸν

έξαφανισμό, την περιοδική κούραση, δείχνει την πλευρά της αντιφάσεως που σκιάζει την απληστη δραστηριότητα, δείχνει ακόμα τη λαμπρή του γνησιότητα. Γεννημα πολιτείας, δέν ψεύτισε μέσα στο ευρύ κοσμοπολιτικό περιβάλλον του. Ζήτησε να πατήση το χώμα, ζήτησε να κρατήσει στη χούφτα του χώμα από το μέρος όπου άλλοτε βρισκότανε το σπίτι της γενιάς του. Ζήτησε να ιδή κι' όνειρεύτηκε να κλειστή μέσα στους όριζόντες του χωριού του. Κι' αν αποτύγχανε ή προσπάθειά του για το Έθνος, κι' αν δέν τον κάρφωσαν στον τοίχο να τον τουφεκίσουν, γιατί φάνηκε τόσο διαφορετικός, ανέυδοτος και περήφανος, ασίγαστος και άδυνήρος και άσυμμόρ-

φωτος, θά ξαναγυρνούσε στο ήρεμο χωριό, την προγονική αφετηρία. Έκεί θά έκρυβε από τα μάτια του κόσμου τα γεράματα, εκεί θά μάθαινε να γίνη άπλός, δοσμένος στη λατρεία της έλληνικής γης της πατρίδας του.

Έπρεπε όμως να σφραγισθή ή ζωή του με σφραγίδα κόκκινη. Έπρεπε... για να δοθή ζωηρότερος τόπος στη φυσιογνωμία του, ν' άνεβή στην ύψηλή σφαίρα του συμβόλου. Το σύμβολο θά φανερώνη την ήθική άδιαλλαξία του δυνατού, τη σπατάλη των δυνάμεων, την εούχέρεια της θυσίας, τον έλληνικό άριστοκρατισμό, την περιφρόνηση σε κάθε τι που είναι εούτελές, καθημερινό και άσήμαντο.

ΠΕΤΡΟΣ ΩΡΟΛΟΓΑΣ

Ο ΠΑΤΡΙΩΤΗΣ ΚΑΙ Ο ΠΟΛΙΤΙΚΟΣ

Τόν πρωτογνώρισα στον «Έκπαιδευτικό Όμιλο». Ήταν χινόπωρο του 1911. Το γλωσσικό ζήτημα τότε έπερνε και έδινε. Ήταν το ζήτημα της ημέρας και όλοι οι μαλλιαροί, και προπάντων οι Νουμαδικοί, καμάρωναν για το δημοτικιστή Δραγούμη και χρησιμοποιούσαν στις συζητήσεις τους τις γνώμες του Ίωνα — αυτό ήταν το ψευδώνυμο του Ίωνα Δραγούμη — σά βαρύ πυροβολικό.

Η άριστοκρατική γενιά του και ή δράση του στο μακεδονικό άγώνα μου είχαν κάνει έντύπωση. Διάβασα το βιβλίο του «Όσοι ζωντανόι», που κυκλοφορούσε τότες, και έπηρεάστηκα πολύ, γι' αυτό άρχισα να θαυμάζω τόν πατριώτη και τόν άγωνιστή. Πιο πολύ όμως με έκανε να τόν συμπάθησω ό δημοτικισμός του. Ήταν το ζήτημα που τραβούσε τότε τους νέους που είχαν έσωτερικές άνησυχίες μέσα τους, που λαχταρούσαν και όνειροπολούσαν κάποιαν άλλαγή.

Όταν όμως τόν είδα στα γραφεία του «Έκπαιδευτικού Όμίλου» και τόν άκουσα να μιλεί, κάτι ραγίστηκε μέσα μου. Τόν ήθελα ρήτορα και μαχητή. Ωστόσο, ό άλύγιστος δημοτικισμός του και ή ύστερνή σταδιοδρομία του με έκαναν πάλι ν' άρχισω να τόν θαυμάζω. Άμα μάλιστα δημοσιεύτηκε ή μελέτη του «Έλληνικός Πολιτισμός», άρχισα πάλι να τόν προσέχω. Είχε τότε δημιουργηθή μιά μεγάλη συζήτηση γύρω στα νέα προβλήματα του Έλληνισμού. Οι βαλκανικοί πόλεμοι του 12-13 έδωσαν ένα γερό σκούνηγμα στον τροχό της Έλληνικής Ιστορίας. Ο έλληνικός άστισμός έκαμε ένα μεγάλο άλμα. Έπρεπε λοιπόν να συζητηθούν τα νέα προβλήματά του. Και ήταν φυσικό οι νέοι διανοούμενοι

να μιλήσουν, να πούν τις γνώμες τους, να προτείνουν ώρισμένες λύσεις, και να προδιαγράψουν τις κοινωνικοοικονομικές κατευθύνσεις που θά έπρεπε να πάρη το νέο Κράτος. Και όπως συμβάλει πάντα σε παρόμοιες περιστάσεις, συγκρούστηκαν οι παλιές με τις νέες αντιλήψεις, ό μιστριωτισμός και ό καζαζισμός με το δημοτικισμό και το νεοϊδεατισμό. Το περιοδικό μάλιστα «Γράμματα» της Άλεξάνδρειας, στα 1914, πήρε την πρωτοβουλία να ζητήσει γραπτές τις γνώμες όλων των διανοουμένων που άνήκανε στο δημοτικισμό και στον πολιτικό νεοϊδεατισμό για τις μελλοντικές κατευθύνσεις της φυλής μας. Άπάντησαν πολλοί. Μά μόνο οι γνώμες του Ίωνα Δραγούμη, του Γ. Παπανδρέου, του Χρ. Χριστουλάκη και του Γ. Σκληρού είχαν κάποιο βαθύτερο νόημα και είχαν κάποια πρωτοτυπία. Και οι μελέτες αυτές τυπώθηκαν και σε ξεχώριστά φυλλάδια, και του Ίωνα Δραγούμη ή άπάντηση πήρε τόν τίτλο «Έλληνικός Πολιτισμός». Η μελέτη αυτή διαβάστηκε πολύ από τους δημοτικιστές και συζητήθηκε από τους νεοϊδεάτες. Ήταν καλογραμμένη. Ο Δραγούμης όμως δέν ξεκινούσε από ώρισμένες κοινωνιολογικές άρχές. Για την κοινωνιολογία Ισα-Ισα δέν πολυσκοτίζονταν. Αύτός έβλεπε την Έλληνική Φυλή σά μιά γερή όντότητα μέσα στη Βαλκανική και προδιέγραφε τό τί πρέπει να γίνη για να σταδιοδρομήση. Θυμότανε τα παλιά μεγαλεία της φυλής και τόνιζε πως ό νεοελληνικός πολιτισμός σε ώρισμένες έκδηλώσεις του έχει έξελιχθή πολύ. Έννοείται πως χτυπούσε τόν ψευδοκλασικισμό και τη λογία παράδοση.